

Міністерство освіти і науки України
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
лабораторія методології і теорії психології
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
кафедра психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
кафедра загальної і соціальної психології та психотерапії
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
кафедра психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
кафедра практичної психології
Гродненський державний університет імені Янки Купали (Білорусь)
факультет психології
Казахський національний педагогічний університет імені Абая (Казахстан)
кафедра загальної і прикладної психології
Південно-Казахстанський державний педагогічний університет
імені М. Ауезова (Казахстан)
кафедра педагогіки і психології
Навчально-методичний центр психологічної служби
Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
Інформаційно-методичний центр управління освіти і науки
Сумської міської ради
Сумський обласний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів
Академія наук вищої освіти України

95-ій річниці від дня заснування Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка присвячується

ОСОБИСТІТЬ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

МАТЕРІАЛИ

IV Міжнародної науково-практичної конференції
22–23 лютого 2018 року

Суми – 2018

УДК: 159.923:[316.4(082)+316.613.5]
ББК 88.372я431
О 72

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
навчально-наукового Інституту педагогіки і
психології Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка
(протокол № 6 від 30.01.2018 р).

Редакційна колегія:

Кузікова Світлана Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Вертель Антон Вікторович – кандидат філософських наук, викладач кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Гальцова Світлана Василівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Єрмакова Наталія Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Зливков Валерій Лаврентійович – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Пушно Світлана Валеріївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Ракицька Анна Вікторівна – кандидат психологічних наук, декан факультету психології Закладу освіти «Гродненський державний університет імені Янки Купали», (м. Гродно, Білорусь)

Сафін Олександр Джамільович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Сатова Акмарал Кулмагамбетівна – доктор психологічних наук, професор завідувач кафедри загальної і прикладної психології Казахського національного педагогічного університету імені Абая (м. Алмати, Казахстан)

Ставицька Світлана Олексіївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Улунова Ганна Євгенівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка,

Хомуленко Тамара Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди

О72 Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 лютого 2018 року, м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. – 428 с.

Збірник містить матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», що висвітлюють теоретичні та практичні результати досліджень проблем особистості в контексті її життєвого шляху, в умовах особистісних, міжособистісних і суспільних криз. Особливу увагу приділено питанням збереження психічного здоров'я та надання психологічної допомоги людині в консультативно-терапевтичній практиці.

Видано в авторській редакції

© Колектив авторів, 2018

© СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018

ЗМІСТ

Секція 1. Теоретико-методологічні дослідження особистості у кризових умовах та критичних ситуаціях життя

<i>Аксенченко К.Б.</i> Психологічна проблема кризи виключення особистості з інституту трудової зайнятості	10
<i>Баєва К.О.</i> Біоцентризм та суб'єктивний контроль як потенціал подолання кризових умов екологічних змін	11
<i>Баклицький І.О., Сірко Р.І., Слободяник В.І.</i> Розвиток схильності до ризику у співробітників ДСНС	14
<i>Большакова А.М.</i> Особистісна реалізованість (суб'єктивна вичерпаність особистісного потенціалу) та переживання біографічної кризи особистості	17
<i>Борцова М.В.</i> Адиктивна поведінка як одна з форм аутодеструктивної девіантної поведінки	18
<i>Бреусенко-Кузнєцов О.А.</i> Цінності. Криза. Казка	20
<i>Бушуєва Т.В.</i> Особистісні предиктори копінг-поведінки у різні періоди дорослості ..	22
<i>Wilsz Jolanta</i> Zakłócenie równowagi funkcjonalnej jednostki przez sytuacje kryzysowe – analiza mechanizmów wewnętrznych	25
<i>Галян О.І.</i> Ідея суб'єктності особистості школяра & педагогічний процес: modusvi vendi	28
<i>Грянник Д.О.</i> Наслідки насилля та психічні особливості дітей, які постраждали від насильства	31
<i>Дворніченко Л.Л., Горбунова А.В.</i> Стрес в житті людини: проблеми чи можливості..	33
<i>Дворніченко Л.Л., Лепешко А.В.</i> Психологічні особливості щастя: теоретичний аспект...	35
<i>Древаль Ю.Д.</i> Безпека особистості в конфліктному соціумі	37
<i>Єльчанінова Т.М., Карлашова Л.А.</i> Особливості емоційного стану педагогів у кризовий період професійної діяльності	39
<i>Єрмакова Н.О., Зуєва К.І.</i> Соціально-психологічні механізми соціальної мобільності сучасної молоді та їх оптимізація	40
<i>Єрмакова Н.О., Мережкіна А.Є.</i> Епідемія нарцисизму в сучасному суспільстві	43
<i>Зликов В.Л.</i> Криза автентичності особистості: визначення та різновиди	45
<i>Казібекова В.Ф.</i> Психологічні ресурси особистості в кризових ситуаціях	48
<i>Карпенко З.С.</i> Персональний ціннісний копінг як чинник трансформації суспільного життя в сучасній Україні	50
<i>Кас'янова С.Б.</i> Особистісні ресурси подолання складних життєвих ситуацій (безробіття)	52
<i>Катасанов О.М.</i> До проблеми конфліктологічної компетентності особистості у критичні періоди її розвитку	53
<i>Козлова І.</i> Міграційні процеси у Канаді крізь призму етноглобалізації	54
<i>Копилов С.О.</i> «Криза людства» та психологія буття в культурі	56
<i>Кузнєцова О.В.</i> Спрямованість адаптивності як ресурс подолання життєвої кризи ...	61
<i>Моргун В.Ф., Заїка В.М.</i> Багатовимірні типології нормативних та життєвих криз особистості	61
<i>Nikolaienko O.</i> Typology of traumatic situations in post-stress mental disorders	67
<i>Новікова Ж.М.</i> Адаптаційні та преадаптаційні стратегії в умовах транзитивного суспільства	68
<i>Нургалієва У.С.</i> О некоторых психологических особенностях детей, переживших насилие	70

<i>Отиц Д.Д.</i> Релігійність як копінг-ресурс особистості у складних життєвих ситуаціях.....	72
<i>Папуча М.В.</i> Психологія переживання в кризовій ситуації	74
<i>Пілецька Л.С.</i> Роль психологічних ресурсів особистості у виборі продуктивних стратегій реагування в кризових ситуаціях	76
<i>Попович І.С.</i> Теоретико-методологічні аспекти дослідження соціальних очікувань особистості	78
<i>Проніна В.О.</i> Роль смислової сфери особистості у кризових умовах життя в працях сучасних зарубіжних науковців	80
<i>Ракицкая А.В.</i> Экзистенциальный смысл личностного кризиса	82
<i>Рухимович (Трахтенбер) Х.Л.</i> Культурный шок в контексте адаптационных проблем мигрантов в современном мультикультурном обществе	85
<i>Савчин М.В.</i> Психологічна складова здоров'я людини як предмет наукового вивчення та психологічної практики	87
<i>Санько К.О.</i> Психологічне благополуччя сучасної молоді, яка знаходиться у складних життєвих обставинах	90
<i>Сатова А.К.</i> Теоретико-методологические подходы к исследованию личности: генезис и тенденции	92
<i>Сманов Л.С., Оралбекова А.К., Каипова Ж.М.</i> Методологические принципы креативной педагогики	96
<i>Степура Є.В.</i> Проблема дослідження оптимізму як чинника дій політика в кризовому суспільстві	98
<i>Тітов І.Г.</i> До проблеми класифікації ненормативних особистісних криз	100
<i>Улунова Г.Є., Овсієнко І.А.</i> Особливості політичної свідомості представників різних поколінь	102
<i>Усик Д.Б., Стародуб М.М.</i> Теоретико-методологічний аспект вивчення феномену ціннісних орієнтацій особистості	104
<i>Федоренко А.Ф.</i> Ціннісно-смісловий розвиток студентської молоді в умовах вікових і суспільних криз	106
<i>Череницкова Д.В., Карпова М.А.</i> Теоретичний огляд базових положень екзистенціальної психології	108
Секція 2. Вікові та соціокультурні життєві кризи особистості: адаптація, ресоціалізація, розвиток	
<i>Андрущенко І., Іващенко Л.</i> Підготовка молоді до сімейного життя в умовах сьогодення	111
<i>Арзымбетова Ш.Ж., Бахрамова Г.А., Мамбетова А.Т.</i> Учебно-воспитательные учреждения как институты социализации подрастающего поколения	112
<i>Бедлінський О.І., Бедлінська В.М.</i> Проблема вікової кризи сучасних підлітків і старшокласників	115
<i>Бедлінський О.І., Горпинченко О.М.</i> Мотиви навчання старшокласників у процесі професійного самовизначення	117
<i>Біла І.М.</i> Усвідомлене батьківство як чинник розвитку здібностей дитини	119
<i>Блинова О.Є.</i> Соціальний капітал в адаптації внутрішньо переміщених осіб	122
<i>Вертель А.В., Лазуренко А.О.</i> Психологічні особливості кризи 17 років	123
<i>Вертель А.В., Хомінич О.Г.</i> Психологічні особливості міжособистісних конфліктів у підлітковому віці	125
<i>Воронська Н.О.</i> Комунікативні бар'єри спілкування учнів в інклюзивному освітньому просторі	127

<i>Данилевич Л.А.</i> Психологічні чинники подолання кризового стану студентами з різним рівнем самооцінки	128
<i>Дауткалиева П.Б., Садреймова А.Ж.</i> Особенности профессиональной мотивации личности студентов	130
<i>Демиденко Н.М.</i> До питання проблем адаптації першокурсників у закладах вищої освіти	135
<i>Дзюбка Л.В.</i> Благополуччя як показник оптимальних умов розвитку особистості школяра в освітньому просторі	137
<i>Ельчанінова Т.М.</i> Тенденції розвитку самоактуалізації підлітків малого міста	140
<i>Єрмакова Н.О., Бей А.О.</i> Особистісні детермінанти самопрезентаційної поведінки сучасної молоді та їх оптимізація	142
<i>Єрмакова Н.О., Буланова О.О.</i> Особливості самооцінки та шляхи її оптимізації у підлітковому віці	144
<i>Єрмакова Н.О., Кучерова Д.В.</i> Криза дитячої обдарованості та рекомендації щодо її подолання	147
<i>Єрмакова Н., Полякова Н.В.</i> Саморозвиток та рекомендації з його підсилення у старшокласників в умовах кризової нестабільності	149
<i>Завгородня О.В., Макіна Л.Б., Сущинська Т.С.</i> Емоційне благополуччя та експресія дошкільників	151
<i>Котух О.В.</i> Криза ідентичності підлітків: теоретичний підхід	156
<i>Кривицкая О.А.</i> Нравственные ресурсы родителей в преодолении кризисных ситуаций	159
<i>Кузікова С.Б., Гаврикова О.А.</i> Професійні, вікові і гендерні особливості переживання щастя людиною	161
<i>Лисенко Л.М.</i> Вікові кризи дорослості: причини та шляхи вирішення	164
<i>Лук'янова М.В.</i> Кризи вікових періодів в житті людини	167
<i>Місюра О.М.</i> Тип особистості д у підлітків із первинною артеріальною гіпертензією: клінічне значення	169
<i>Мотрук Т.О., Шталтовна Я.С.</i> Ідентичність та смисложиттєва криза в період юнацького віку	168
<i>Ніколаєнко С.О., Сімбір'ова О.О.</i> Проблема взаємозв'язку самооцінки та тривожності у студентів ВНЗ	172
<i>Ніколаєнко С.О., Шевчун Н.М.</i> Вплив мотивації до вивчення англійської мови на адаптацію учнів першого класу	174
<i>Олефір В.О.</i> Роль особистісних ресурсів у забезпеченні психологічного благополуччя та мотивації студентів в процесі навчальної діяльності	177
<i>Пастошук Г.Д.</i> Особливості виховання та соціалізації дітей, які виховуються у неповних сім'ях	180
<i>Пасько К.М., Ісаєва М.В.</i> Фактори емоційної кризи вагітності та народження дитини ...	182
<i>Поліщук В.М.</i> Криза входження в дорослість у віковому розвитку	184
<i>Пухно С.В.</i> Значення психологічної просвіти для розуміння майбутніми педагогами особливостей проходження вікових криз розвитку особистості	187
<i>Радчук Г.К.</i> Розвиток суб'єктності в контексті соціально-психологічної адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах	189
<i>Ставицький Г.А.</i> Етнічна толерантність як чинник безкризового розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці	192
<i>Тарасова Т.Б., Баранова О.Б.</i> Механізми психологічного захисту особистості у студентів-першокурсників	194

<i>Тарасова Т.Б., Мусянко А.С.</i> Спілкування підлітків з однолітками в контексті підліткової кризи	198
<i>Улунова Г.Є., Ликова А.Ю.</i> Креативність дитини старшого дошкільного віку як чинник оптимізації кризи 7 років	200
<i>Усик Д.Б., Богород О.А.</i> Особливості суїцидальної поведінки у підлітковому та юнацькому віці	202
<i>Усик Д.Б., Васильєва О.О.</i> Особливості самооцінки у дітей старшого дошкільного віку	203
<i>Усик Д.Б., Король О.А.</i> Професійне самовизначення особистості в ранньому юнацькому віці	206
<i>Усик Д.Б., Самандрула Ж.В.</i> Міжособистісне спілкування в підлітковому віці	208
<i>Усик Д.Б., Транкова С.Є.</i> Психологічні особливості формування уваги у дітей молодшого шкільного віку	210
<i>Усик Д.Б., Яценко О.М.</i> Особливості психологічної культури учнів старших класів сільської школи	212
<i>Шостя І.В.</i> Комунікативна компетентність в аспекті соціокультурних життєвих криз особистості	215
<i>Шулдик А.В., Шулдик Г.О.</i> Соціальні страхи студентів та способи опанування ними	216
<i>Щербак Т.І., Демочка Ю.В.</i> Ургентна адикція в структурі темпоральності осіб юнацького віку	218
<i>Щербак Т.І., Постоленко К.М.</i> Психологічні особливості переживання самотності у період ранньої дорослості	221
<i>Янчий А.И.</i> Представление об идеальном человеке у современных подростков	223

Секція 3. Психологічне здоров'я та психологічна допомога особистості у кризових, посткризових умовах та критичних ситуаціях життя

<i>Анопрієнко О.В., Меркотан А.І.</i> Психологічна допомога тяжкохворим дітям в кризових станах	227
<i>Борисюк А.С.</i> Тренінг як стимулюючий чинник у формуванні мотивації на збереження психологічного здоров'я молоді	229
<i>Бурейко Н.О., Стратій А.В.</i> Інформація з інтернету як засіб подолання критичних життєвих ситуацій	230
<i>Бурейко Н.О., Чепеленко Ю.І.</i> Психологічні особливості синдрому самозванця та способи його корекції	232
<i>Варій М.Й.</i> Псі-програми підхід у подоланні кризи, пов'язаної з утратою	233
<i>Вахоцька І.О.</i> Сутність і специфіка психологічної допомоги	236
<i>Геращенко Т.Г.</i> Особливості надання психологічної допомоги у кризовому центрі міста Дортмунд (Німеччина)	238
<i>Гранкіна-Сазонова Н.В.</i> Роль довіри та цінностей у формуванні життєстійкості особистості в кризових умовах	240
<i>Діхтяренко С.Ю.</i> Особливості роботи з гіперактивними дітьми	243
<i>Єльчанінова Т.М., Цернова К.Д.</i> Поєднання традиційних методів казкотерапії з інноваційними технологіями Lego-конструювання у корекції поведінки дітей дошкільного віку	244
<i>Єрмакова Н.О., Смалюх Ю.В.</i> Адаптаційні проблеми ветеранів-учасників АТО у сучасному українському суспільстві	246
<i>Зелінська Т.М.</i> Етапи консультування дружини алкоголіка	248
<i>Клопота Є.А., Клопота О.А.</i> Соціально-психологічна допомога родині, яка виховує дитину з порушеннями зору	251

Крім вказаного, психологічні знання, здобуті майбутніми педагогами, є необхідністю для вирішення не лише проблем навчально-виховного процесу, але й особистісних, пов'язаних, передусім, з виникненням, так званого, синдрому «емоційного вигорання» та інших кризових явищ життя людини в сучасних складних економічних та соціально-політичних умовах. Продуктивність переживання визначеного безпосередньо пов'язана з розвитком психологічної культури особистості, а саме: знань про природу, особливості та специфіку проходження нормальних вікових кризових періодів життя людини та ненормативних криз (за Т.М. Титаренко); особливостей переживання людиною кризових періодів в залежності від її індивідуально-психологічних особливостей; засобів та шляхів виходу з кризи; особистісних ресурсів щодо переживання цього непростого періоду життя; мотиваційну готовність до саморегуляції і виходу з кризових станів, використання досягнень сучасної практичної психології в цьому процесі.

В ході підготовки майбутніх педагогів з метою оптимізації процесу формування психологічної культури майбутніх фахівців, вважаємо необхідним здійснювати цілеспрямований розвиток ціннісного ставлення до професійної діяльності педагога на основі створення позитивного образу професії вчителя шляхом ціннісного інформаційного та емоційного впливу в процесі навчальної діяльності студентів. Потрібно стимулювати прагнення та формувати уміння творчого використання психологічних знань і вмінь шляхом створення проблемних ситуацій, творчих завдань проблемного характеру (зокрема, – безпосередньо під час проходження педагогічної практики), для професійного розвитку майбутніх педагогів. Останнє спрямоване на розвиток рефлексії щодо професійних знань, умінь, особистісних здібностей. Таким чином, психологічна просвіта, як компонент формування психологічної культури студентів вищих закладів освіти – майбутніх педагогів, є необхідністю для розуміння особливостей проходження вікових криз розвитку особистості як нагальної необхідності сучасного компетентного фахівця.

Радчук Галина Кіндратівна

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології
Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка

РОЗВИТОК СУБ'ЄКТНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Початок навчання у виші достатньо складний і багатогранний процес адаптації в житті кожного студента, що включає активне пристосування до нових умов життя, видів діяльності, входження до нового соціального середовища, прийняття індивідом нової соціальної ролі. Нині, згідно з Болонською конвенцією, здійснюється перехід на новітні моделі навчання, активні форми організації занять, якісні критерії оцінювання знань,

впроваджуються нові стандарти освіти, що орієнтує освіту на становлення творчої особистості студента, як активного суб`єкта власної життєдіяльності.

Основний вид діяльності студента – професійне навчання, стає більш складним за формами та змістом, а тому підвищує вимоги до його суб`єктних якостей. При цьому рівень розвитку особистості як суб`єкта власної життєдіяльності сучасних випускників шкіл, як показує практика, є недостатнім для успішної адаптації до умов навчання у вишах. Неабияке значення набуває розвиток таких особистісних якостей, як самостійність, відповідальність, упевненість у собі, рефлексивність, інтернальність, здатність до самоконтролю і самоорганізації.

Спроможність адаптуватися, долати труднощі, віднайти своє місце у життєвому просторі ВНЗ є вирішальним чинником успішного становлення майбутнього фахівця. Адаптація випускників середньої школи до системи навчання у вишах є багаторівневим і багатоплановим явищем, є інтеграцією впливів різноманітних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Будь-який процес подолання студентом проблемних ситуацій у навчально-виховному процесі ВНЗ можна вважати процесом соціально-психологічної адаптації особистості, під час якого вона використовує придбані на попередніх етапах свого розвитку навички або відкриває нові способи вирішення завдань. Вона залежить від здатності зробити певні внутрішні перетворення, проявляючи і розвиваючи свої суб`єктні якості.

При всій розмаїтості підходів до соціально-психологічної адаптації більшість дослідників вважають, що основна її функція – це прийняття індивідом норм і цінностей нового соціального середовища (групи, у якій він знаходиться), форм соціальної взаємодії, формальних і неформальних зв'язків, а також форм предметної діяльності (наприклад, способів професійного навчання тощо). Соціально-психологічна адаптація – це процес і результат активного пристосування індивіда до видозміненого середовища за допомогою найрізноманітніших інтериоризованих соціальних засобів (дій, вчинків, діяльності). Істотний вплив на перебіг процесів соціально-психологічної адаптації студентів мають такі чинники, як особистісне та професійне самовизначення, професійна спрямованість, здатність до самоорганізації, які істотним чином пов'язані із розвитком суб'єктності особистості.

Уміння адаптуватися за різних обставин характеризує процес становлення і розвитку особистості, її професійне зростання. У випадку ж її дезадаптації порушується не лише професійно-особистісне становлення, що в майбутньому може призвести до професійної маргіналізації, а й знижуються психофізіологічні можливості організму, уможливорюються розлади соматичного здоров'я.

Незважаючи на безперервний характер адаптації, виникає низка чинників, які негативно впливають на процес соціально-психологічної адаптації студентів, а саме: 1) недостатній рівень розвитку уміння вчитися; 2) характерна для частини випускників школи пасивність, відсутність самостійності; 3) переважаюча зовнішньої навчальної мотивації; 4) невпевненість у власних силах тощо. Ці та інші фактори на психологічному рівні викликають порушення взаємодії людини і середовища та призводять до дезадаптації.

Увага ж дослідників в основному зосереджується на вивченні різноманітних чинників, у тому числі й особистісних властивостей, які спричинюють процес дезадаптації першокурсників. Проте невивченою залишається проблема визначення ролі і місця становлення суб'єктності студентів в процесі їхньої соціально-психологічної адаптації до умов навчання у ВНЗ.

Проблема суб'єкта набула широкого значення особливо останнім часом у зв'язку з вирішенням конкретних проблем життєдіяльності суспільства, коли соціально затребуваними стали творчі особистості зі сформованою здатністю бути суб'єктом особистісного, професійного та соціального розвитку. Унаслідок цього стає необхідною орієнтація сучасної освіти на виконання нової для неї функції – виступати середовищем розвитку суб'єкта, здатного до самовизначення та саморозвитку.

Суб'єктний підхід в українській психології активно розробляє О.В. Татенко, котрий розкриває можливості застосування суб'єктного підходу в практиці сучасної освіти, суть якого полягає у створенні психолого-педагогічних умов актуалізації суб'єктних потенцій особистості.

Розвиток суб'єктності студента у освітньому процесі ми представляємо як взаємодію двох розгорнутих у часі процесів: зовнішнього детермінованого професійно-особистісного розвитку, в якому породжуються та реалізуються потреби, мотиви, цілі та завдання і внутрішнього щодо особистості студента. При цьому студент розглядається як носій активності, індивідуального, суб'єктного досвіду, який прагне до розкриття, реалізації та розгортання своїх внутрішніх потенцій (гносеологічних, аксіологічних, комунікативних, творчих). Завдання вищої освіти полягає у тому, щоб, створюючи відповідні педагогічні умови, допомогти студенту усвідомити потребу у самотворенні, ініціювати прагнення до саморозвитку.

Проаналізовані дослідження засвідчують, що ефективність освітнього процесу у вишах прямо пов'язана із суб'єктністю як студентів, так і викладачів. При цьому викладач виступає в ролі суб'єкта організації освітнього процесу, а студент – в ролі суб'єкта учбово-професійної діяльності. Однак, як показує практика, виникає реальна проблема: не всі студенти готові бути такими справжніми суб'єктами учбово-професійної діяльності та саморозвитку. У багатьох з них ще зі шкільної парти склалася упевненість, що викладач зобов'язаний їм все переказувати і «розжовувати», тобто формується наперед задана пасивна позиція об'єкта педагогічного впливу. Утім, відомо, що викладання у вищій школі нерідко перетворюється у виклад матеріалу і переказування підручників. Проведене нами опитування студентів (сукупний обсяг вибірки становив 127 осіб) показало, що найважливішими якостями викладача більшість студентів вважають уміння пояснити навчальний матеріал, справедливість та об'єктивність в оцінюванні. Викладачі (сукупний обсяг вибірки становив 35 осіб) ж зазначають, що студент у першу чергу повинен бути наполегливим, старанним, дисциплінованим та відповідальним. Отже, як педагоги, так і студенти звертають увагу на ті характеристики суб'єктів освіти, що обумовлені перш за все логікою традиційної об'єктної освітньої парадигми і орієнтують студентів на пасивне засвоєння інформації.

Утім, суб'єктність визначає ступінь свободи особистості і розвивається на основі власних потенційних можливостей студента, але при цьому ініціюється розгортання цих потенцій зовнішнім освітнім середовищем.

Таким чином, розвиток суб'єктності студентів є процесом та водночас результатом зростання їхньої самоорганізації, самоствердження і самореалізації у соціокультурному середовищі вишу, що істотним чином впливає на процес їхньої соціально-психологічної адаптації до навчання у вищих навчальних закладах.

Ставицький Геннадій Анатолійович

кандидат психологічних наук, асистент кафедри соціальної психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК БЕЗКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Юнацтво за соціальною сутністю відображає всі суперечності й можливості соціально-історичної й культурної динаміки суспільства в рамках певного масштабу соціальної реальності. У цьому змісті ми можемо відзначити, що саме молодь, значною мірою, визначає траєкторію історичного руху суспільства. Юнацький вік багато вчених пов'язують із бурхливим розвитком самосвідомості. Замолоду відкриття себе як неповторної індивідуальності нерозривно пов'язане з відкриттям соціального світу, у якому юнаки мають жити, звернені до себе в процесі рефлексії, як механізму розвитку самосвідомості. Життєві проблеми в юнацькому віці носять світоглядний характер, стаючи елементом соціально-морального або особистісного самовизначення.

Основними психологічними чинниками розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці є етнічна ідентичність та етнічна толерантність (Е.О. Ангеліна, А.М. Березін, Н.М. Лебедева, О.М. Лозова, О.В. Лунєва, Т.Г. Стефаненко, О.В. Чернова та ін.), а соціальними чинниками – складові етнічної культури (В.Г. Крисько, Ю.І. Римаренко та ін.): мова (Є. Андрос, Дж. Фішман та ін.), традиції, релігія, освіта (Е.А. Афонін, М.А. Козловець, А.М. Львовчкіна, І.П. Мозговий, К.К. Недзельський, С.О. Ставицька та ін.), етнічний менталітет (Ю.Я. Мединська, А.В. Фурман та ін.).

Саме із-за нестабільного, непрогнозованого сьогодення, ускладненого військовими діями у нашій країні та терористичними загрозами загальносвітового значення проблема етнічної толерантності, передусім, молоді, яка визначатиме подальший соціальний, економічний, правовий та політичний розвиток світу стає особливо актуальною. Тому ми вважаємо, що етнічна толерантність поряд з етнічною ідентичністю є визначальним психологічним чинником розвитку етнічної самосвідомості особистості юнацького віку.

Далі, більш докладно, зупинимося на аналізі такої важливої для безкризової міжетнічної взаємодії властивості особистості як толерантність. У науковому світі досліджуються різні аспекти толерантності: Л. Король та О.М. Лозова, вивчають прояви етнокультурної толерантності у кроскультурних